

XX ASR BOSHLARIDA O‘ZBEK YOSH SHOIRALARINING ILK TO‘PLAMI

(Davomi. Boshi 6-betda.)

“Yangi yo‘l” jurnalining 1928-yilgi sonlarida badiiy ijod masalasi xotin-qizlarni faollikka chorlovchi asosiy vosita sifatida maqola, she‘r va hikoyalar berib borilgan. She‘r va hikoyalarda mazmun va shakl bir qadar takomillashgan o‘rinlar ko‘zga tashlanadi. Bu sondagi bosilgan hikoyalar mohiyatida sirlilik, fojeaviylik, hayotiylik yaqqol ko‘zga tashlanadi. Xususan, Zarif Bashir tomonidan yozilgan “Ozodliq qurbonsiz bo‘lmaydi” hikoyasi hayotiy voqelik asosiga qurilgan bo‘lsa, “Qora xonim”, Qaribiy tomonidan yozilgan “Sirli hikoya” asarlarida fojeaviylik, sirlilik kabi mohiyat yetakchilik qiladi. Jurnalning 1929-yilgi sonlarida hikoya janriga oid badiiy parchalar ko‘lami va mavzu doirasi ham ancha kengaygan. 1929-yil 4-sonida Niyoziyga bag‘ishlab yozilgan bir hikoya bosilgan. Muallif Amolaxonim hikoyaga qo‘shimcha izoh sifatida “xirabo boshqushlari qo‘lida qurbon bo‘lg‘an jamoat xodimi H.Hakimzodaga bag‘ishlanadi” jumlasini keltirgan.

Ko‘rinib turibdiki, xotin-qizlar jurnali “Yangi yo‘l”-da bosilgan adabiy parchalar o‘zbek shoirlarining badiiy ijoddagi imkoniyatlarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Jurnalda bosilgan badiiy asarlar jiddiy tadqiq va tahlilga muhtoj, ularni o‘rganish, tadqiqotlar yaratish, bu borada ilmiy xulosalarni taqdim qilish adabiyotshunoslikdagi muhim vazifalardan biri. Oybek tomonidan tuzilgan “Erk kuylari” majmuasiga ayni jurnalda eng sara she‘riy asarlar yig‘ilgan. To‘plamga kiritilgan shoirlar “Yangi yo‘l” jurnalining faol a‘zolari sifatida Oybek nazariga tushgan.

“Erk kuylari” to‘plamiga Xosiyat Tillaxonova, Hojar G‘ulom qizi, Saodat Shamsiddin, S.Burnoshova, Erk Chirchiqboyeva, Oydin, Zarifa, Erkchi, Halima Shoumar qizi, Xosiyat Musino kabi shoirlarning 22 ta she‘ri kiritilgan. She‘rlar barmoq va sochma shaklda yozilgan, ular orasida ijtimoiy lirikaga mansub she‘rlar bilan birga intim lirikaning go‘zal namunalari ham uchraydi. Oybek ba‘zi shoirlar ijodidan 1 ta, ba‘zilari ijodidan 6 tagacha she‘rni tanlab oladi. To‘plam Xosiyat Tillaxon qizining “Tutqun o‘rtog‘im” she‘ri bilan boshlanadi. Xosiyat Tillaxonova o‘z ovozi va yo‘nalishiga ega shoirlardan biri bo‘lib, o‘zbek shoirlari haqida yirik tadqiqot olib borgan adabiyotshunos olim To‘xtasin Jalolov shoira hayoti va ijodi borasida “Qizlar qasidasi” asarida yetarlicha ma‘lumot bergan. Olim o‘zbek shoirlari ijodi borasida yirik tadqiqot olib borish bilan birga “O‘zbek shoirlari”(1959), “Qizlar qasidasi”(1977), “Bonu”(1963), “Go‘zallik olamida”(1979) kabi asarlarida shoirlar ijodidan namunalar keltiradi, xotiralar va ilmiy izlanishlar orqali ular ijodini tahlilga tortadi. Olim “Qizlar qasidasi” asari xususida to‘xtalganida, ko‘ngli Hazrat Navoiyning “Majolis un-nafois” tazkirasi singari majlis qurishni istayotgani, faqat bu majlis ishtirokchilari “zamon gulchehralari, suvrat va siyratlarida, ya‘ni botiniy va zohiriy zeboliklarida zarracha shubha yo‘q” shoirlar bo‘lishini ma‘lum qiladi va “Qizlar qasidasi” faxriya ekanligini ta‘kidlaydi. Olim Xosiyat Tillaxonova, Zulfiya, Oydin Sobirova, Muzayyana Alaviya, Mahbuba Rahim qizi, Saidat Zunnunova, E‘tibor Oxunova, Sanobar Hasanova, Gulchehra Jo‘rayeva, Gulchehra Nurullayeva, Yayra Sa‘dullayeva, Ra‘no Uzoqova kabi shoirlar ijodi bilan tanishtiradi(To‘xtasin Jalolov. Qizlar qasidasi. Ikkinchi kitob. -T., 1977.).

Xosiyat Tillaxon qizi erta vafot etgani bois, uning biror to‘plami nashr etilmagan. Shoira she‘rlarining to‘plam holidan nashr etilmaganining ikkinchi sababi, To‘xtasin Jalolov ta‘kidlaganidek, shoiraning ijodi barq urgan bir davrda o‘zbek alifbosi ikki marotaba o‘zgarib, nashr imkoniyatini cheklab qo‘ygan. “Erk kuylari” to‘plamida Xosiyat Tillaxon qizining “Tutqun o‘rtog‘im”, “O‘rtog‘im ovozi”, “Qo‘zg‘ol, Sharq xotinlari”, “Qo‘shcha”, “Qutulish”, “Kutib turaman” kabi she‘rlari keltirilgan. 1928-yildan boshlab “Qizil O‘zbekiston” gazetasida xotin-qizlar bo‘limi mudiri, 1929-yildan “Yangi yo‘l” jurnalida mas‘ul kotib bo‘lib faoliyat olib borgan. 1929-yilgacha bo‘lgan davrda ham shoiraning she‘rlari “Yangi yo‘l” jurnalining bir nechta sonida e‘lon qilingan. Xosiyat Tillaxonova she‘riy asarlar bilan bir qatorda publitsistik maqolalar bilan jurnal adabiy hayotida faol ishtirok etgan. “Yangi yo‘l” jurnali 1928-yil 6-sonida nashr etilgan “O‘rta Osiyoda ipakchilik ishining ravnaqi” maqolasida shoiraning muxbirlik faoliyati aks etgan.

Xosiyat Tillaxon qizi she‘rlarida xotin-qizlarning, nafaqat ayollar, balki butun insoniyatning bunday ahvolga tushishiga o‘zlari sababchi ekanliklarini ta‘kidlaydi. Shoiraning “Tutqun o‘rtog‘im” she‘rida mana shu isyon markaziy o‘rinni egallaydi:

*Sharq qizi, hanuz uyg‘onolmading!
Chiqdi, yoqdi kun, to‘lg‘onolmading!
Yurdi boshqalar ma‘rifat sari,
Ul tomong‘a sen qo‘zg‘ololmading!*

Sharq qizining uyg‘onishi va o‘zligini anglashi uchun ma‘rifat kerakligi she‘rning keyingi bandlarida og‘riqli nuqta sifatida tasvirlanadi. Shoira ilm inson hayotiga nur olib kirishini Sharq va G‘arbdagi vaziyat bilan qiyoslab tushuntiradi:

*G‘arbda g‘unchalar bargni ochdilar,
G‘arb chechaklari hidni sochdilar.
Sharqda bog‘chalar bo‘ldilar xazon,
Chunki qizlari kundan qochdilar.*

She‘rning o‘ziga xos uslubi shundaki, shoira mohiyatni bandlar asosida tadrijiy ko‘rsatkichda ilmsizlik fojeaga sabab bo‘lishi, millat, elatning yo‘q bo‘lib ketishini go‘zal ifodalar bilan tasvirlaydi:

*Bir zamonda sen porlag‘an eding,
Ma‘rifat sari nom olg‘an eding.
Turmasang bu kun, ko‘zni ochmasang,
Xor bo‘lub, bitar sevgili eling.*

Xosiyat Tillaxon qizining o‘z davrida mashhur bo‘lgan she‘rlaridan biri “O‘rtog‘imning ovozi” she‘ri “Yangi yo‘l” jurnalining 1926-yil 6-sonida bosilib chiqqan. Bu she‘r o‘zbek qizlari nomidan otaga murojaat shaklida bitilgan. Lirik qahramon otasidan o‘g‘il va qiz farzandning biri o‘ng ko‘z bo‘lsa, ikkinchisi so‘l ko‘z ekanligini ta‘kidlab, ma‘noni kuchaytirish maqsadi bilan ularni ne sababdan teng ko‘rmasligini so‘raydi:

*Ko‘rinmasmu otag‘a teng o‘g‘ul-qiz?
Yomonmi o‘ng ko‘zingiz yoki so‘l ko‘z?
Yomon deb kim etar dildan jigarni,
Xususan, mehribon, shafqatli yolg‘iz?*

Lirik qahramon hatto malaklar ham bo‘yin egishi uchun otasi unga palaklar sovg‘a qilganini faxr bilan aytadi. Ushbu she‘r ayni davr ayollarining dard-u hasratlarini o‘zida mujassam qilgan madhiya sifatida bir necha marotaba nashr etilgan, xususan, “Yangi yo‘l” jurnalida ham bir necha marta bosilgan. Shoiraning deyarli barcha she‘rlarida ma‘rifat targ‘iboti, jaholatga qarshi kurash g‘oyalari aks etgan bo‘lsa-da, “O‘rtog‘imning ovozi” she‘ri mohiyat va ohangdorlikni bir butunlikda taqdim qilgan asar sifatida e‘tiborga molik. Xosiyat Tillaxon qizi she‘rlarida erkka tashna qalbni qushcha obrazi orqali beradi:

*O‘rnidan qo‘zg‘olib go‘zal qushcha,
Chekdi bir faryod ko‘kka intildi.
Bu uchish, intilish, hazin ovoz,
Ufq ustini yangg‘iratib ketdi.*

Qushchaning na‘ra tortib uchishi, ko‘kka parvozi ufqni zir titratganini tasvirlay turib, “ko‘kda ziyo, yelda panoh bor”ligiga ishora qiladi. Shoira aytmoqchi bo‘lgan ufq – ilm, ma‘rifat. Ilmda ziyo va najot borligi she‘r pafosini belgilab bergan. Shoiraning to‘plamga kiritilgan “Kutib turaman” sarlavhali she‘ri ham shakl, mohiyatan o‘ziga xos uslubda yozilgan. Xosiyat Tillaxon qizi she‘rdagi ohangdorlik asosida mohiyatni yengil va o‘ziga xos tarzda yetkazib beradiki, o‘qigan kitobxon lirik qahramon tuyg‘ulari ifodasidagi go‘zal topildiqlardan hayratga tushadi. She‘r b-b-b-a, c-c-c-a tarzidagi o‘ziga xos shaklda yozilgan bo‘lib, to‘rtinchi misradagi she‘rni birlashtirib turuvchi asosiy qofiya asar mohiyatini o‘zida aks ettirgan:

*Yozg‘i kechang salqinlarini,
Umid yulduzin yolqinlarini,
O‘rtoqlarimning qalquvlarini,
Ko‘bdan beri men kutib turaman.*

Shoira “Kutib turaman” she‘ri orqali yorug‘likka, jaholat kishanlarini parchalashga shay turgan jasoratli inson qiyofasida atrofidagilarni ham oldinga da‘vat etadi, har qanday to‘siq va moneliklarga qarshi kurasha oladigan metin irodaga ega ekanligini baralla so‘zlaydi:

*Yolg‘iz jaholat kishanlarini,
O‘zim parchalab zanjirlarini,
Surub butunlay monelarini,
Poklab bu yo‘ldan men ham boraman.*

Ko‘rinib turibdiki, Xosiyat Tillaxon qizi adabiy jaryonda o‘z o‘rniga ega shoira sifatida munaqqidlarning diqqat

markazida turgan. Shu bois Oybek ham uning ijodiga ayrica munosabatda bo‘lgan, to‘plamga shoira she‘rlaridan 6 tasini kiritgan.

To‘plamdagi she‘rlar o‘ziga xos uslub va ritmga ega bo‘lib, XX asr boshlarida kirib kelgan yangicha she‘riy tizim elementlaridan tortib, obrazlarigacha yangilanishni aks ettirgan. Hojar G‘ulom qizining “Kim ul?” she‘ri ham ana shu ifodadagi o‘ziga xoslik bilan ajralib turadi. Shoira savol shaklidan qoliplovchi vosita sifatida foydalangan. Oydinlik – qorong‘ulik zidlanishi she‘r yuki singdirimli bo‘lishini ta‘minlagan:

*Kim ul, nega muncha mungli kuylaydir?
Umidsiz holda kimni yo‘qlaydir?
Nima uchun bunday umidsizlanmak?
Oydin qolib qorong‘ida ezilmak?*

Shoira savollariga javob izlaydi: qorong‘ulikda turgan qizning ko‘zlari oydan najot kutishini, qo‘l-oyog‘i bog‘langani sababini axtaradi, atrofdagilardan qizning bunday ahvolga tushishiga sababchi kim ekanligini so‘raydi. Javob berguvchi qo‘lidagi bog‘ichlarni yechguvchi – najotkorni qidiradi. She‘r so‘ngi o‘ziga xos xotima bilan yakunlanadi, kitobxon shoiradan o‘z qahramonining – qorong‘ulikda turgan qizning yorug‘likka chiqishini kutadi, lekin shoira she‘rni:

*Boqdim, bir qiz, lekin kimdir, bilmadim,
Qorong‘ida edi, ilg‘ay olmadim,*

tarzida yakunlaydi.

Shuni alohida ta‘kidlash kerakki, ko‘ngil obrazi shoirlar ijodining asos markazida turuvchi obraz sifatida Cho‘lpon she‘rlaridagi isyonni eslatadi. Oydin “Umidsiz ko‘ngil” she‘rida ko‘ngilning loqayd ekanligidan shikoyat qiladi:

*Xalqni to‘plag‘an choqda,
O‘zini otmag‘an ko‘ngil.
Qayg‘ili ohlar chiqqanda,
O‘zini xushlag‘an ko‘ngil.*

Yurti uchun yonmagan ko‘ngilni “hayotni tashlagan” ko‘ngil sifatida baholab, bundan ko‘ngil “o‘limni yodlagan” o‘lik ko‘ngil ekanligiga ishora qiladi:

*Hayotni tashlag‘an choqda,
O‘lumni yodlag‘an ko‘ngil.*

Shoira Oydin Sobirova nazm va nasrda birdek mahorat bilan qalam tebratgan ijodkor sifatida “Yorqin hayot”(hozirgi “Saodat”) jurnalining adabiyot bo‘limi mudiri sifatida faoliyat ko‘rsatgan, bevosita ijodiy va ilmiy muhitda yashagan, shoiraning “Yangilikka qadam” dramatik asari o‘z davrida juda e‘tibor bilan sahnalashtirilgan.

To‘plamda XX asr boshlarida kirib kelgan sochmalardan namunalar ham uchraydi. Erk Chirchiqboyevaning “Sharq qizi” she‘ri ayni shu shaklda yozilgan bo‘lib, shakl qonuniyatiga ko‘ra misralararo bo‘g‘inlarning miqdori va qofiya tizimiga amal qilinmagan. She‘rdagi mohiyat Sharq qiziga da‘vat tarzida yozilgan:

*Sharq qizi, tur uyqungdan,
Uyg‘onishg‘a vaqt keldi.
Buzub toshlar, devollarni,
Tashla qora chachvonni.
Kel bizning safimizga
Quloq yozib kutib turamiz sani,
Yuz o‘gur senga qarshiliq ko‘rsatuvchi har bir narsadan,
Yur biz bilan ishlashka va erkinlikka.*

Yigirmanchi yillarning o‘rtalaridan boshlab “Yorqin hayot”, “Maorif va o‘qitg‘uchi”, “Yer yuzi” jurnallari, shuningdek, gazeta sahifalarini inqilob bahorining boychechaklari – Xosiyat Tillaxonova, Oydin Sobirova, Mahbuba Rahim qizi, Muzayyana Alaviya kabi shoirlarning she‘rlari bezab turardi(Jalolov T. Qizlar qasidasi. 2 kitob. T.: -197).

XX asr boshlarida o‘zbek yosh shoirlari ijodida bo‘lgani kabi yosh shoirlar ijodi ham o‘ziga xos evrilish bosqichini boshdan kechirgan: vazn va obrazlar tizimidagi yangilanishlar ijtimoiy muhit va lirik qahramon tuyg‘ularining parallel ravishdagi tasviri an‘ana tusiga kirgan, hali qat‘iy qolip shaklini olmagan, nazariyasi to‘liq ishlab chiqilmagan sochmalar shoirlar dard-u hasratlarini yetkazuvchi vosita bo‘lib xizmat qilgan, she‘rdagi mohiyat ilm targ‘iboti va jaholatga qarshi ma‘rifat g‘oyalari bilan sug‘orilgan.

Orzigul HAMROYEVA,
ToshDO‘TAU o‘qituvchisi,
filologiya fanlari doktori,
professor